

Mór ipara és kereskedelme

A megyei levéltárban őrzött anyagban semmi nyomát nem találjuk annak, hogy a török kiűzésének idejéig kézművesek lettek volna Móron. A betelepülő német jobbágyokkal együtt, azonban már iparosok is érkeztek. Az 1715. évi összeírásban már négy ács: Tobias Klezl, Gasparus Kauruder, Georg Reichenbach és Gregor Schmid, - két cipész: Georg Kondi és Joannes Beck, valamint két kádár: Sebatian Huber és Joseph Bognár nevével találkozhatunk.

Néhány év múlva már tímárházról, kovácműhelyről, malomról, mészárszékről, serfőzésről, téglá- és a mészégetésről olvashatunk, ez újabb mesteremberek megtelepedését jelenti. Egy 1723. évi összeírás szerint asztalos, bőrös, kertész, kerékgyártó, kocsikészítő is élt már a gyarapodó faluban. Egy, a veszprémi püspöki levéltárban található jegyzőkönyv 1745-ből kovácsok, nyergesek és egy sebész nevét említi, és azt is, hogy négy bognár évente fizetendő 4 forint ellenében kiváltotta magát a jobbágyi terhek alól.

A németföldről idetelepült iparosok jól ismerték az ott már évszázadok óta virágzó céhrendszer előnyeit. Hasonló szervezetük itteni megalakulását 1743-ban kísérelték meg először. Kérelmüket a megye az itteni földesurak hatáskörébe utalta. 1751-ben a csókakői birtok 15 csizmadiamestere kérte Mária Teréziától céhszabály - tervezetük jóváhagyását. A bürokrácia akkori útjának egyes állomásai - de különösen maguk a földesurak az eredeti tervezet szinte minden pontját a maguk érdekei szerint módosították. Már az első fejezetben rögzített alapelv sem nyerte el a földesúr tetszését: „A Teremtőtől szeretnénk függeni és annak parancsolatait betartani” - szöveg helyébe ezt íratta: „Céhünk a Tekintetes Csókai Domíniumnak uraitól függjön és azoknak engedelmeskedni mindenekben tartozzék!” A második cikkely, mely szerint a káromkodó minden javait a céh kapja - így változott: „javait az uradalom kobozza el, a céh azok értékének egyharmadát kapja.” Az eredeti tervezet 21. pontja a céhmesternek tartja fenn a viták rendezésének, a paráznaság, a tolvajlás büntetésének jogát. A pallosjoggal rendelkező földesúr ezt viszont a maga számára biztosította. A céh hiába tiltotta termékeinek zsidók, rácok által való értékesítését, a földesúr - boltjának zsidó bérlőjére való tekintettel - ezt is kihúzta.

1756-ban 9 varga, egy nyerges és egy bőrkikészítő mester terjesztette az uraságok elé céhszabályzatát. Mivel azokat gr. Lamberg Ferenc Antal és gr. Berényi György özvegye, Hochburg Mária Anna javítás nélkül jóváhagyta, alapos lehet a gyanúnk, hogy az már eleve az ő tervezetük alapján készült. Viszont már biztosra vehető, hogy a vallásos Berényiné vétette be az erkölcstelenek, tolvajok, az egyházi szertartásoktól távol maradók büntetését: a vétkest egy font templomi gyertya megvásárlására kötelezték. Megtiltotta a mestereknek nem katolikus tanonc felvételét, ugyanakkor nem volt szabad a tanonc nemzetiségét figyelembe venni. A megye pedig azt írta elő, hogy egy kézműves csak akkor folytathatja a munkáját, ha tagja a céhnek. Ellenkező esetben a szerszámaint el kell kobozni!

A móri kádárok céhszabályzatát a királynői jóváhagyás után a megyei gyűlés is 1763 szeptemberében jóváhagyta. Egyik cikkelye ugyancsak a céhen kívüli mester szerszámainak elkobzását rendelte el. Éppen ez a pont okozott súrlódást az uraság és a céh vezetői között. Berényi olyan kádárt alkalmazott, aki alkalmazottjaként konvenciót, azaz terményjárandóságot kapott a gróftól, de mivel a céhnek nem volt tagja az érvényes - Berényi által is jóváhagyott - céhszabályzatnak megfelelően a céhbeliek elvették szerszámaint. Ezért viszont a tisztartó két mestert börtönbe záratott. A céhmester a megyéhez fordult panaszával, ahonnan rövidesen megérkezett az ítélet: a rabokat kiengedték, az urasági kádár visszakapta szerszámaint.

A céhekben munkanapokon és vasárnap egyaránt szigorú előírások szerint folyt az élet. Az inasnak 3-4 évig kellett munkáját tanulnia, de ha mesterének 25 forintot fizetett, 2 év után is szabadulhatott. Ekkor már „legény” volt a címe. Ezután többévi vándorlás, ismeretgyarapítás következett, bel- vagy külföldön. Ezután letehetette a mestervizsgát. E célból a szakmához tartozó "remeket" kellett készítenie. Most már a céh tagja lett, miután az előírt összeget befizette a céhládába, melynek tartalmát a különféle büntetéspénzek is gyarapították. Minden céhnek saját zászlaja is volt, körmeneteken ezek alatt vonultak fel. A kántortartáshoz is hozzá kellett járulniuk. A céh tagjai két évente új céhmestert választottak.

(P. D. inc. 76. a.) 1781

T. 2. 1.

=

Gedach -

Ihro Gnaden!

Hochgeborner Graffss

Smädigst hochgebürtendsten Herr Herr;

Ich erlaube mir zu schreiben, daß ich den Aufstand wegen Finnen

Ein Gnugsmit des Herrschers gleich einem
 zünftigen Meistern zu sein, konfliktuell nassli,
 Ich hat, und sein Leben in den Herrschers unanbittet,
 Potent sein noch für Anstufung in seinen Privilegien
 mit gleichgültigen Augen nicht länger aufpassen, wonach
 der nassli Herrschers einfallig beschloß, ich
 seine Abweisung seiner Herrschers zuynen kon fassen,
 nur Anbitt zu sein, sein noch ein nassli.

A móri kádár-céh mestereinek kérelme, a „Legkegyelmesebb Nagyhatalmú
 Nagyságos" Berényi grófhoz,

melyben az ennek szolgálatában álló, céhenkívüli szaktársuk szerszámainak
 elvételét megindokolják,

és két társuknak a börtönből való kiengedését kérelmezik.

Idézet a kérvényből, és ennek magyar nyelvű fordítása:

„... die Freiheit des Handwers gleich den zünftigen Meistern zu treiben, sich vorteilhaft erschlichen hat, und ohne Scheu in dem Handwerk gearbeitet hat, konnten wir es zur Verteidigung unserer Privilegien mit gleichgültigen Augen nicht länger ansehen, worauf das ehrsame Handwerk einhellig beschlossen hat, ihn durch Abnehmen seines Handwerkerzeugs an fernerer Arbeit zu hemmen, wie es auch geschan "

„... az ipar szabadságát a céhbeli mesterekkel azonosan űzte, a maga előnyére csalt és szemérem nélkül a szakmában dolgozott, jogaink védelmében ezt már nem tudtuk közömbösen nézni, mire a tisztas ipar egyértelműen elhatározta, hogy szerszámainak elvételével a további munkáját megakadályozzuk, ahogyan az meg is történt... "

A móri kézművesek száma így alakult:

1787	1805/06	1828	1838	1846/47
105	120	141	130	129

Folytatódott a céhekbe való tömörülés is. A móri céhen kívüli szűcsök, - miután eltiltották őket a fehérvári vásároktól, 1805-ben kérték céhük megalakításának engedélyezését.

Ugyancsak kitiltották a móri és bodajki csizmadiákat is a megyeszékhely vásáraiból. Ezek és a pintérek, bognárok, nyergesek, a német vargák, takácsok, szabók is a most már erre illetékes szolgabírótól kérték céhszabály-tervezetüknek a Megyéhez

való továbbítását. A móri fazekasok 1826-ban kelt kérelmét, - hogy a járási fazekascéh mesterét az ő soraikból, és ne a csákvári céh köréből válasszák, melynek maguk is tagjai voltak - elutasították. Az indoklás: Csákváron közel 200 fazekasmester dolgozik!

Az akkor használatos „magyar varga” vagy „német szabó” kifejezések nem a mesterek nemzetiségére utalnak, hanem arra, hogy melyik nemzetiség számára készítik a ruhát, csizmát. Merőben más volt ugyanis egy magyar jobbágy viselete, mint egy németé.

Településünkön 1828-ban a következő iparosok dolgoztak: 2 pék, 9 szűcs, 2 bőrrős, 12 csizmadia, 1 gombkészítő, 2 szíjgyártó, 3 köteles, 1 rézműves, 8 asztalos, 1 bádogos, 8 fazekas, 1 üveges, 7 kádár, 3 esztergályos, 1 festő, 3 harisnyás, 8 cipész, 12 szabó, 4 lakatos, és egy puskás.

1838-ból érdekes adatokat vethetünk össze:

Akkor 130 kisiparos mellett 119 telkes jobbágy és 1163 földnélküli zsellér élt Móron.

Az idő azonban eljárt a céhrendszer felett. A móri járás főszolgabírája kormányutasításra hivatkozva 1871-ben feloszlatta a céheket. Ezek tagjai ezt követően kimondták a Móri Ipartársulat megalakulását. A legnépesebb szakmák mesterei azonban önállóságra törekedtek. Sikerült is 1874-ben 22 fővel az önálló takács-ipartársulat, majd 16 mesterrel az önálló csizmadia ipartársulat megalakulását elérniük, átvéve a majdnem teljesen üres céhládáikat. Ennek éppen az volt a hátránya, hogy az új ipartörvény a társulatok feladatává tette tanoncképző iskolák és kórház felállítását. Erre a három részre szakadt iparostársadalom képtelen volt. Ezt maguk is belátták, ezért 13 év múlva a három társulat Ipartestületté olvadt össze. Míg a korábbi ipartársulatnak 1873 márciusában Ébner Ignác bábos mester elnöksége alatt 134 tagja volt, az 1887. januárban megalakult Ipartestület Reich Alajos elnöksége alatt már 184 fő főt számlált. Köztük már kalapos, tapétázó, órás, kőfaragó, művirágkészítő, szappanfőző, szódás, gyepmester, borbély és kefekötő is volt.

A móri járásban 1884 végén 180 iparos- és kereskedőtanoncot írtak össze. Ugyanebben az évben 154 segéd kapott munkakönyvet. A tanoncok képzését úgy

oldották meg, hogy a nemrég létesült községi iskolában néhány tantermet délutánra és vasárnapra a szakmunkásképzés céljára „kölcsönadtak”.

1890-ben a Testület kórház céljára egy házat vásárolt, ezt azonban az elnök, id. Wurdits József javaslatára eladták és székház céljára megvették a mai mozi épületét.

Az Ipartestület tagjai közül az első világháború kitörésekor azonnal 57 főt bevonultattak, később még többen lettek frontszolgálatra behívatva. Közülük tizenketten estek el. Nevüket 1937. óta a Lovarda utcai volt székházépület falán emléktábla hirdeti.

Az Ipartestület taglétszáma 1919-ben 201 fő volt. Az 1933. október 29-én tartott közgyűlésen a „Mór és Vidéke Ipartestülete” címet vették fel, majd 1938-tól a „Móri Járási Ipartestület” címet, mely 16 környező község iparostársadalmát tömörítette. Elnöke Tóth György kovácsmester, alelnökei - több vidéki mellett - a móri Böcz József hentes és Güntner János kőművesmester lettek. Ügyésze Dr. Schleicher Imre ügyvéd, jegyzője Dévai Ferenc. 1938-ban 240 móri és 383 vidéki tagja volt.

1930-ban a 286 beiratkozott mester 2/3-a inas és segéd nélkül dolgozott. A legnépesebb szakmák a következők voltak: szabó 24, cipész 22, kovács 11, asztalos 18, kocsmáros 17.

Mai értelemben vett gyáriparról, bányászatról az első világháború előtt nem beszélhettünk. 1882-ben a kereskedelem- és iparügyi miniszter többek között Mór előljáróságát is megkérdezte, hogy szükségesnek tartják-e valamiféle ipar idetelepítését. A válasz nemleges volt!

A Vértesben, az ún. Lipakút („A Lipa” a szláv nyelvekben, így a móri szlovákok nyelvében is hársat jelent) mellett működött egy évi 5000 mázsás kapacitással rendelkező mészégető 1885 óta, a móri Wiesner István tulajdonában. A Kohn Zsigmond által bérelt téglagyár évi 3-400.000 darab nagyméretű téglát állított elő. Az öreg házak bontásából elő kerülő „KZ” benyomatot viselő téglák innen kerültek ki. 1901-ben Brettschneider Henrik a mai József Attila utca és a Homoki temető közötti területet vette bérbe a Lamberg-uradalomtól. Az itteni homokhegyekből - a homok és mészpor fele-fele arányban összepréselt és gőzölt keverékéből gyártott fehérszínű fagyálló „mészhomok” téglákat az akkor épült házak homlokzatán, kerítésén sokfelé

41.

Mór, 1915. *9. December 27*

BRETTSCHEIDER HENRIK
MÉSZHOMOKKŐ TÉGLAGYÁRÁBÓL

ymetokagu Graf Lauberg Heurik in mōri iradalma renne

[illegible]

ERDÉLYI RUDOLF, PISCH JÁNOS ÉS FERENCZ

TÉGLAGYÁRA

M Ó R.

Mór, 1915. március 10.

Számla.

cs. k. v. a. g. s. Gróf Hamburg Andor uradalmi intézősége

részére.

Hó	nap		Egységár		Összeg	
			kor.	fill.	kor.	fill.
1914	júl 22.	1000 db téglakorona			36	80
		beszállítás			8	
		összesen korona			44	80
		összesen felrakott				
		Érték: Ruzsa				

Még egy téglagyárról kell megemlékeznünk, mely az első világháború előtt zárta be kapuit. A Zrínyi utca végén még ma is látható egy-két be nem temetett gödör. Az itt kitermelt agyagból a közeli - a mai Agyag és Vénhegyi utca közötti réten - (német neve is: Ziegel-Wiese = Téglaréti) álló kemencékben régen igen sok téglát égettek. Édesanyám (szül. 1897.) elmondása szerint kislány korában még bújócskát játszott barátnőivel a kemencék romjai között. Az egykori gyárma már csak a Téglakert, az Agyaggödör tér és régi térképünkön a „Ried Ziegel” = Tégladűlő elnevezések utalnak.

A korábban Amerikába kivándorolt Stumpf Ignác ott összegyűjtött pénzéből létesített idehaza egy kis cementárut, kútgyűrűket, kútkávákat, tetőcserepeket, vályúkat és

konyhai taposócsempéket készítő üzemet. Ő volt az első, aki Móron motorkerékpárt használt. Saját bevallása szerint úgy szeretett vele robogni, hogy az útszéli fákat léckerítésnek nézze. A száguldozásoknak súlyos baleset vetett véget, melynek során fél lábát elvesztette. Halála után veje, Wolf Antal vette át az üzemet.

A magukat jókora túlzással szeszgyárnak hirdető üzemek inkább csak pálinkafőzdek voltak. Kivételt csak Kovács Nagy Ferencnek a volt állami gazdaság területén állott valódi szeszgyára képezett. 1921 óta az engedélyezett évi 600 hektóliternyi szeszt saját birtokának termékeiből (cukorrépa, burgonya, gabona) égette.

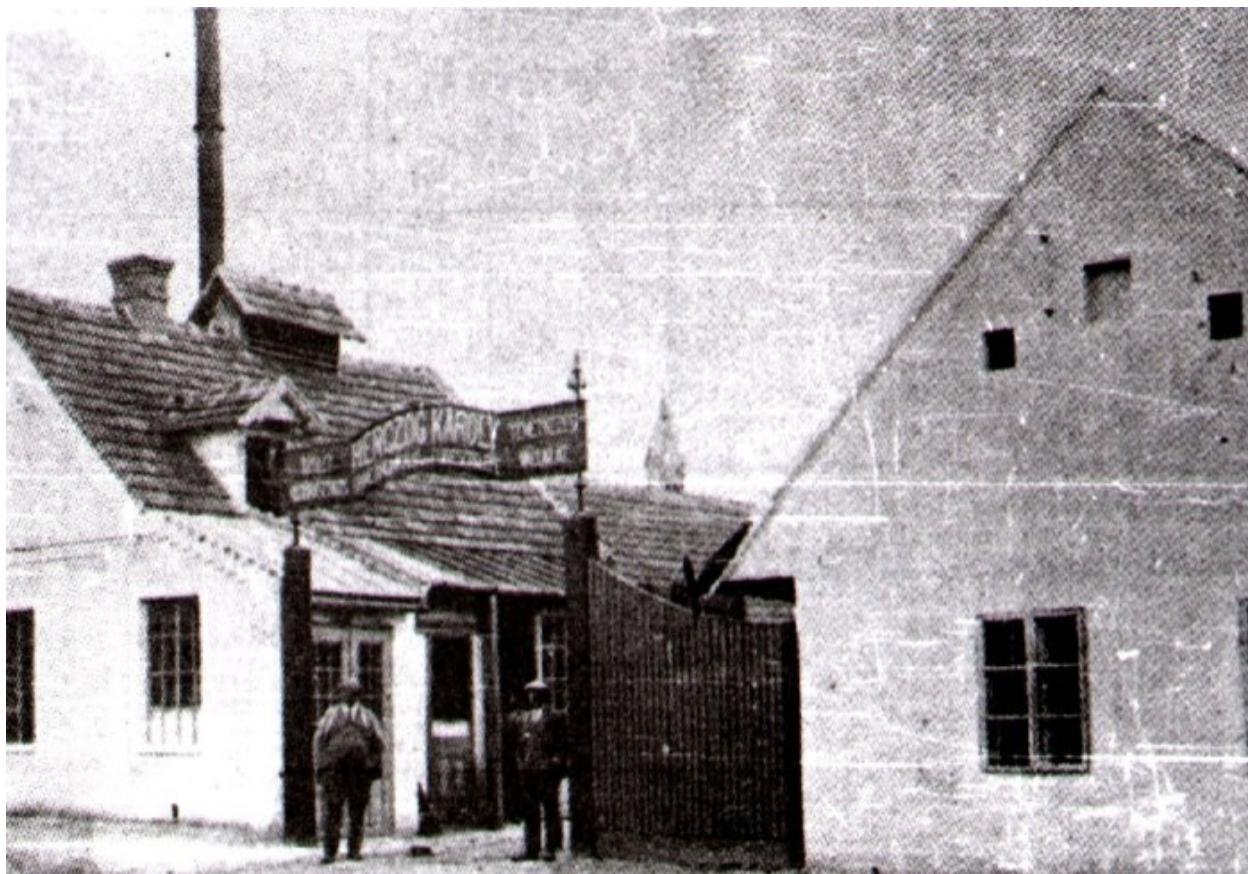
A Tábor utca vége és a mai 81-es út közötti agyaggödrökből kibányászott anyagból az építkezők maguk készíthették vályogtégláikat. Helyükön 1894 óta faiskola létesült, ahol a különféle gyümölcs- és díszfák mellett legnagyobb számban az országutak mellé ültethető szederfákat szaporították. Jóval később, 1944-ben mikor a tanuló ifjúságot selyemhernyók tenyésztésére kötelezték, ezekről a fákról szedhették etetésükhöz a leveleket, de sokan főztek pálinkát is a termésükből.

A házak, pincék építéséhez, valamint a kövesutak karbantartásához szükséges követ a móriak továbbra is az Antal-hegy sarkában levő olcsó kőbányából hordhatták.

A századforduló idején készített térképek a „Móri csatorna” - másképpen a „Móri víz”, vagy „Sárvíz” mellett több vízimalmot is feltüntetnek. A legrégebbi közülük valószínűleg a mai 1. sz. halastó régi nevén Aranykúti tó (Goldbrunnenteich) kifolyásánál állt. Később Brandl-malom lett a neve. A Cserhát melletti patakparton állt az „öregmalom”, ettől délre pedig a „Kecskemalom” - a tulajdonos kecskéje után elnevezve. Érthető, hogy e patakot őseink Mühlbach = Malompatak néven emlegették. Az idősebb móriak még emlékeznek a Dózsa utcában lebontott Turiák-féle gőzmalomra. Ma is áll a többször korszerűsített Szabó-malom, melyet a mai nemzedék Havlik-malom néven ismer.

Végül emlékezzünk meg néhány, az átlagból kiemelkedő kisiparosról: Szántó József Vasút utcai fémöntő műhelyében az általa kiöntött réz- és bronztárgyakat alkalmazottaival esztergályoztatta készáruvá. Emellett - mint több móri lakatos mesternek is - cséplőgépe is volt. Herczog Károly Kossuth utcai telephelyén gőzgéppel meghajtott keretfűrésszel állította elő a bútorüzemében készített konyha-

és szobabútorok alapanyagát. Ugyanez a gőzgép áramot is termelt, mellyel a villanyerővel működő megmunkáló gépeit hajtotta meg.

A két világháború között a Kossuth utcában működött Herczog Károly telepe, mely mintegy átmenet volt az asztalosműhely és a bútorgyár között.

Szakmáját - mint azt útlevélkérő lapjának mellékleteként édesapjának nyilatkozata is igazolja, - Berlinben tökéletesítette.

Utlevél ügyben helyesmentes

Bejegyző nyilatkozat.

Atulinott Herceg Károly
mint kisróni Herceg Károly
édes apja szennel bejegyzem
ahol, hogy nevelt kisróni
arastalos igaz tanulmányosán
Nemzetországba / Berline / ki-
műveléselkasson.

Mór, 1909. márc. 12

Károly Károly

A kocsmárosok, vendéglősök köréből Stéger Istvánt említjük meg, aki a Barna Szarvas vendéglő tulajdonosaként az úri közönség kedvelt vendéglátója volt. Az emeleten levő vendégszobákban a szerény szállodaigényeket is ki tudta elégíteni. Kratochvill Gyula teherautójával a távolsági fuvarokat bonyolította le. Gippert Antal

eleinte egyetlen autóbusszával szállította az utasokat a vasútállomásra, vagy az odaérkezőket a belvárosba. Jegykezelőjének, Szehofner Dezsőnek közlése szerint a busz karosszériáját egy teherautó alvázára a móri Beck József asztalos készítette. Hajtóerejét pedig egy erős amerikai személyautóból kisserelt motor biztosította. A vállalkozás később még egy további autóbusszal és egy taxi-autóval bővült. Módosabb utasok a mindig zsúfolt autóbusz helyett Stein Manó lassúbb, de kényelmesebb konflisát választották.

A szénbánya története 1903-tól a kutatás megkezdésétől számítható. Azt, hogy Mór határában szén található, már az 1810. évi földrengés okait vizsgáló pest-budai tudós, Kitaibel Pál is megállapította. Az Antal-hegy tövében szőlővel rendelkező gazdák egyike-másika kút fúrása során is talált szenet. A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. az első világháború kitörése miatt a megkezdett kutatásokat is abbahagyta. Ezeket aztán 1919-1920-ban folytatták. 1922-ben a fenti cég meg is kezdte a termelést, napi 12-15 vagon szenet szállítottak a móri vasútállomásra. A szállítás keskeny nyomtávú vasúti pályán, az ún. vagonettekben történt, lóvontatással.

B) Tulajdoni lap.

orszám	
7.	Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tulajdonjoga
8.	Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tulajdonjoga
9.	Magyar Általános Kőszénbánya Rt. tulajdonjoga

A Magyar Általános Kőszénbánya R. T. kutatási jogát az érintett földparcellákra a Telekkönyvi Hivatal már 1903-ban „bekebelezte”.

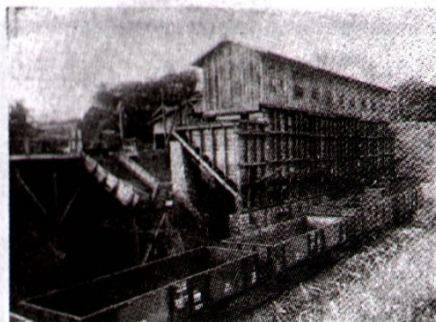
Ezeket a móriak lőréknek mondták, kb. hat csille tartalmát fogadták be. A lóval rendelkező gazdák és az egyes szerelvényekhez beosztott fékezőfiúk így némi kereseti lehetőséghez jutottak.

A gőzmozdonyok alkalmazását a község előjárósága a sok szalmatetőz ház miatt nem engedélyezte. Az útvonal: Széchenyi utca - Piac tér - Wekerle utca - Percei utca - Petőfi és Deák Ferenc utca volt. Ezt a nagy kerülőt a Vasút utca Kistemplom előtti szakaszának meredek volta tette szükségessé (akkor még nem volt meg a két kastély közötti út!) De nemcsak a tűzveszély, hanem a lórék okozta folyamatos rázkódás is problémákat okozott. Házak fala repedt meg, a Kistemplom támfala is ledőlt egy hosszabb szakaszon. Egy szemtanú visszaemlékezése szerint ekkor sírok, emberi csontok kerültek napvilágra - annak bizonyítékául, hogy a templom környéke régen temető volt.

1924-ben napi 20-22 vagonra futott fel a mintegy 500 munkás termelése. A kezdeti nehézségek megszűnte után, a munka jobb megszervezésével 1926-ra már napi 25-26 vagon szén került ki a bányából 300 munkás keze nyomán. A szakembereket más bányavidékekről toborozták, a segédmunkások, napszámosok a móri proletáriátus köréből kerültek ki. Sem a termelt szén mennyisége, sem a munkáslétszám nem volt állandó, ezek a mindenkori megrendelésektől függtek. A bánya élete rövidnek bizonyult: a termelést 1928 végén - a telepek kimerülésére hivatkozva - beszüntették. A szakmunkások elköltöztek, az elbocsátott segédmunkások a bekövetkezett gazdasági világválság éveiben a munkanélküliek tömegét gyarapították. A móriak az üzemet a cég élén álló Winter-testvérekről „Winterbánya” néven emlegették.

1932 nyarán - újabb sikeres próbafúrások nyomán - a Zsacskó és Társa „Móri Kőszénbánya Vállalat” kezdte meg a széntermelést. Igazgatója Berender Ferenc lett. A munkáslétszám itt is - a szén iránti kereslet függvényében - erősen ingadozott, de 1936-ban már elérte a 600 főt. Keresetük bár messze elmaradt a környékbeli (Kisgyón, Gánt) bányászok fizetésétől, mégis jóval több volt, mint a mezőgazdaságban dolgozó napszámosoké. Utóbbiak 1 pengő 30 fillért kaptak, a bányász viszont heti 12-20 pengőt is megkeresett.

A Móri Szénbánya

**Napi 150 wa-
gon teljesítésű
új szén osztá-
lyozó.**

**Szénosztá-
lyozó és kira-
kodó.**

**Az új sikló-
pálya egy kilo-
méter hosszú.**

*A móri szénbánya néhány létesítményét az 1936. évi bornapra kiadott röplap
is bemutatja*

Mivel a szakmunkások zöme jórészt németajkú bányászfalvakból (Brennberg, Dorog, Pilisvörösvár, Tatabánya) került ide, általános volt a „Glück auf” köszöntés. Az olcsó munkaerő miatt a gép ismeretlen volt a bányában, de nem volt öltöző, fürdő sem. Gyermekkoromban megszokott látvány volt az utcán a szénporos szerszámaival, karbidlámpáját cipelő bányász. Egy ott dolgozó ismerősöm, Hinterhüttner József elmondása szerint akadozott a bányafa ellátás is. Ilyen esetben a vágások a külszínről - azaz a közeli erdőből vágta ki néhány megfelelőnek ítélt fát. A „norma” 3 csille volt: egy a bányafenntartás költségeit fedezte, a második a tulajdonos hasznát, a

harmadik az ő fizetésüket biztosította. A szükséges épületeket deszkákból tákolták össze, de a csillék is - a kerék és tengely kivételével - fából készültek. Kenetlen kerekeik kutyavonításhoz hasonló hangokat adtak- talán ezért is mondta a német a csillét „Förderhundnak” = szállítókutya, s magyar ember is „kutyás”-nak a csillést. A tárókat úgy vájták az Antal-hegy gyomrába, hogy azok szintje kifelé lejtessen. Így - terelőkorongok és drótkötelek segítségével a kifelé guruló tele csille húzta be az ürest. A víz kivezetése Purger Ferenc bányalakatos elmondása szerint 2-2 „V” alakban összeszegelt deszkavályúk sorozatával történhetett.

A próbafúrások Mór és Pusztavám határában gazdag szénmezőket mutattak ki, ezért a bányatulajdonosok beruházásokba kezdtek. Széles nyomtávú vasútvonalat építettek ki - a községet délről megkerülve - a móri vasútállomásig. Ugyanekkor (1936) került ide az akkor bezárt Pilisvörösvári szénbányából néhány egyszerűbb bányagép is.

Az 1928. évi bányazárást követően a szakemberek elköltözése miatt a soraikban megszervezett Szociáldemokrata Párt szervezete is megszűnt. A harmincas években újra meginduló munka a más szénmedencékből idekerült munkások körében megint felvetette a pártszervezet megalakításának gondolatát. A hatóságok ezt minden eszközzel gáncsolták, sőt 1936 júniusában a Bánya - és Kohómunkások móri csoportját is feloszlatták. Helyébe megkísérelték a keresztény-szociális alapon álló Bányamunkás Egyesület megalapítását. 1936 decemberében a bánya tulajdonosai és mintegy 150 munkás jelenlétében ez meg is történt, de ebbe a munkásságnak csak mintegy negyede lépett be. Az egyesület díszelnöke Czermann Antal lett, aki egyben a kerület országgyűlési képviselője is volt.

A háború miatt romló életkörülmények, s a kevés fizetés miatt a móri bányászok a közeli szénbányászok és a gánti bauxitbányászok példáját követve 1940 októberében sztrájkba léptek. A 20 főre megerősített móri csendőrszázad azonban egy század katonasággal együtt megszüntette a mozgolódást. A bányát hadiüzemnek nyilvánították. A katonai parancsnok ezután már minden megmozdulást kemény kézzel elfojtott. Ilyen intézkedés szenvedő alanya lett 1942 őszén Szehoffner Ferenc, Kornsee Márton, Lincz József és Kolok György, akik magyar társaikkal együtt többnapos szigorú fogságot szenvedtek el a móri börtönben, mert munkahelyükön nem jelentek meg. A háború éveiben a megnövekedett igényeket csak

rablógazdálkodással lehetett kielégíteni. Az újonnan megnyitott tárók készlete is hamar kimerült. A bányászok egy része behívót kapott. Az így bekövetkezett termelés kiesést és létszámcsökkenést lengyelek, és Dél-Erdélyből átszökött magyar menekültek munkába állításával próbálták áthidalni.

1943-ban a móri bányát a Pusztavámi Szénbánya Rt. vette át - de továbbra is a Hadiüzemi Parancsnokság irányította. A Pusztavám határában feltárt szénvagyont az „A” és „B” telepi aknákkal kívánták kitermelni. E célból idevezették a keskeny nyomtávú vasutat és elektromos távvezetékét is kiépítették. A front közeledése miatt 1944 végén a bányákat robbantásokkal használhatatlanná tették. Az eddig felmentett bányászok is katonai behívót kaptak.

A móri és pusztavámi bányászat kezdetének ismertetése után térjünk vissza a móri kisiparosokhoz és kiskereskedőkhöz.

A móri németiség idetelepülésének évtizedeiben a jobbágyok mellett nagy számban érkeztek iparúzó szakemberek is. Német földről épp úgy, mint a szomszédos - vagy távolabbi németek lakta községekből. A kapucinus zárda nyilvántartásaiból néhány idevonatkozó adatot az alábbiakban közlök:

Az 1710-1720-as évekből: Sebastianus Hueber rotarmagister (kerékgyártó), Mathias Windhager viator (kádár), Adamus Linz viator, Balthasar Sing sartor (szabó), Jacobus Wagner, tegulator (Téglavető, cserepes) Johannes Reiser, sartor, Georgius Hipperle textor (takács), Michael Parer fabensis (kézműves), natus Moravus.

1745

Martin Haag, pistoris (pék) nata (született) in Grafendorf, Austria.

Antonius Pasler, sutor (cipész) natus Weibert in Böhmen cum Elisabeth Voglin.

Joannes Schandl sutor (varga), natus Schaidwienn in Austria.

Joannes Stocker, sodalis rotarius (bognársegéd) natus in Ritzing, Comitatus Soproniensis (Sopronmegye)

Franciscus Weber, arcularius (a szótár szerint: ékszerdoboz készítő, talán ládakészítő - asztalos lehetett) - natus in Bavaria.

Laurentius Tirtscher, fabrum clavicarium (kulcskészítő) in Blumenek, in Tirol.

Joannes Georgius Steinbrecher, faber serarius (selyemszövő), natus Darmstadt, cum Eva Theresia

Prentzingerin, nata Linz in Austria.

1746 Nicolaus Apfel, pistior (pék) natus in Moravia.

1771

Wilhelmus Kraussing sutor (varga) Isztimeriensis cum Catharina Gerstenmayerin, Moor. 1779 Leopoldus Webber, fabrum ferrarium (kovács) Pusztavány (!) cum Magdalena Mayrin, Moor. 1790 Christophorum Nerhaft, molitor (Molnár) ex Pusztavam.

Michael Merch, textorem (takács) ex Földvár itt vette feleségül a csurgói Jacobb Reich bognármester Mária Anna nevű lányát.

1800

Stephan Kraus fabrum ferrarium (kovács) ex Ondod.

Adamus Sepp, sutor (varga) ex Csákvár cum Catharina Schindelin.

Georgius Bauerfeind sutorem (varga) ex Bodaik, cum Theresia Brettschneiderin.

1801

Georgium Wurm, vietorum (kádár) Austria ex Buckau cum Clara Szabó.

Jacobus Winek, vietorem (kádár) ex Bodajk.

Lucas Wild ex banatu (Bánát?) molitorem (molnár) cum Anna Maria Pamingerin ex Kölest (Kölesd).

1818 Joannes Reinhold ex Cirts (Zirc) arcularius cum Catharina Mahr, Palota.

1827 Jacobus Hartl ex Veleg, faber (kéműves) cum Catharina Aschva.

1828 Christophorus Nerhaft timári molitorus (molnár) újszülött fiát, Mátyást keresztelteti. (Talán az 1790-ben szereplő Nerhaft fia?)

1834 Michael Schwarz coturnarius (harisnyakészítő) lányát, Teréziát kereszteltette.

1835

Petrus Zomb faber ferrarius (kovács) Dadról Anna Maria Hartl-t - vette feleségül.

1837 Fridericus Schwartz braxator (serfőző) pedig fiát Ferdinándot keresztelteti.

Joannes Koch száki kádár a móri Ebner Máriát vette el.

1847 Baiberger Rupert Bajorországból (varga) a móri Sollinger Terézt -

1851 Hamberger Mihály kádár Bakonyszombathelyről az akai Frey Terézt -

1853

Joannes Ebner Moor Clementina Wagner mercatort (kereskedő) Csákvárról vette el. Sebastianus

Weberschläger Bavarus, Murarius sodalis (a kőműves céh tagja) telepedett le itt Móron.

1855

Carolus Haupt sartor (szabó) natus Mühlhausen-Borussia (Poroszország) a móri Mária Wiesztet vette el.

Martinus Haflik faber ferrarius (kovács) ex Aka Theresia Saatmayert vette feleségül, aki Sárkányban született.

1856 Franciscus Burgtaller pistor (pék) natus in Austria.

1862 Mathias Furtenbacher textoris (takács) ex Balinka, az ondódi Theresia Zopfot -

1863 Mathias Fitt arcularius Szekszárdról a móri Mária Schmidtet -

1900 Stoffer Ödön ácsi (Komárom m.) vendéglős a móri Schweighardt Terézt -

1908 Dipolt János csákvári lakatos a móri Schindele Máriát vette feleségül.

Az itt letelepülő németajkú iparosok nemcsak a sokoldalú tudásukat, a haladottabb munkastílusukat, hanem korszerűbb szerszámaikat, s többnyire azok elnevezését is átadták magyar kollégáiknak, akik ahhoz gyakran egy „l”-t, vagy „li”-t toldottak hozzá, Így lett a szögvasból „Vinkli”, a körzőből „cirkli”, a gyaluból „Hobli”, a fogóból „Cangli”. Senki nem mondja itt azt, hogy habarcsos serpenyő, hanem malteros pfandli, s a mérővessző helyett is Zollstockot említ magyar és német egyaránt. A szerszámok, eszközök magyar neve is csak azután kezdett gyökeret verni a németajkú szakemberek szókincsében, miután elvégezték a magyar oktatási nyelvű tanoncképző iskolát.

A munkából kiöregedett mesterek tudásukon és szerszámkészletükön kívül a vevőkörüket is átadták fiaiknak, hiszen a mesterség legtöbbször apáról fiúra szállt. Így egész iparos-dinasztiák alakultak ki. Erre legjobb példának a Schindele kádárdinasztiát említhetjük. Az 1700-as évek elejétől az egyházi nyilvántartásokban kevés kivételtől eltekintve mindig a „vietor”, vagy „kádár” megjelölés olvasható a nevük után. A Pongrátzok és a Hartl név viselői szinte mind ácsok voltak. A Schwartzok vagy szabók, vagy kőművesek. A tetőfedés tudománya a Pachal családban szállt apáról fiúra.

Az iparosok többsége gazdasági téren is két lábon állt. Szakmájuk mellett némi szőlővel és földdel is rendelkeztek. Munkáltatóiknak sokszor nyújtottak hitelt, jól tudva azt, hogy a paraszt csak akkor jut pénzhez, ha borát, gabonáját, vagy hízóját el tudta adni. A gazdák gyakran nem is pénzzel fizettek, hanem termelvényeikkel: búzával, kukoricával, tűzifával, trágyával, szőlőkaróval, vagy fuvarral.

Ahogy minden iparosnak, kereskedőnek meg volt a maga vevőköre, ugyanígy a gazdák is megmaradtak a szokott kovácsnál, kádárnál, szabónál, csizmadiánál, molnárnál.

Az iparosembereknek a munka tisztességes elvégzése nemcsak becsületbeli ügy volt, de erre a törvényes előírások is kötelezték. Nem véletlenül hangzott így a jelmondatuk: „Isten, áldd meg a tisztas ipart!”

A kézi erővel, egy-két inassal és segéddel dolgozó iparosemberek felett azonban úgy, mint korábban a céhek felett - eljárt az idő. Ma már jobbra a számítógépekkel vezérelt automata gépsorok döntik a futószalagokra a készterméket. Már csak azért is szükséges egy rövid bepillantás e letűnt időkre néhány fontosabb szakma rövid bemutatásával.

A kádár

Abele, Pabele, bumm, bumm, bumm,	Abele, Pabele bumm, bumm, bumm,
Mach das Fasserl net so tumm,	Ne csináld a hordót oly bután,
Mach's e' pisserl g' scheiter,	Csináld kicsit okosabban, Holnap kapsz egy krajcárt!
Moering kriegst e'n Kreitzer!	

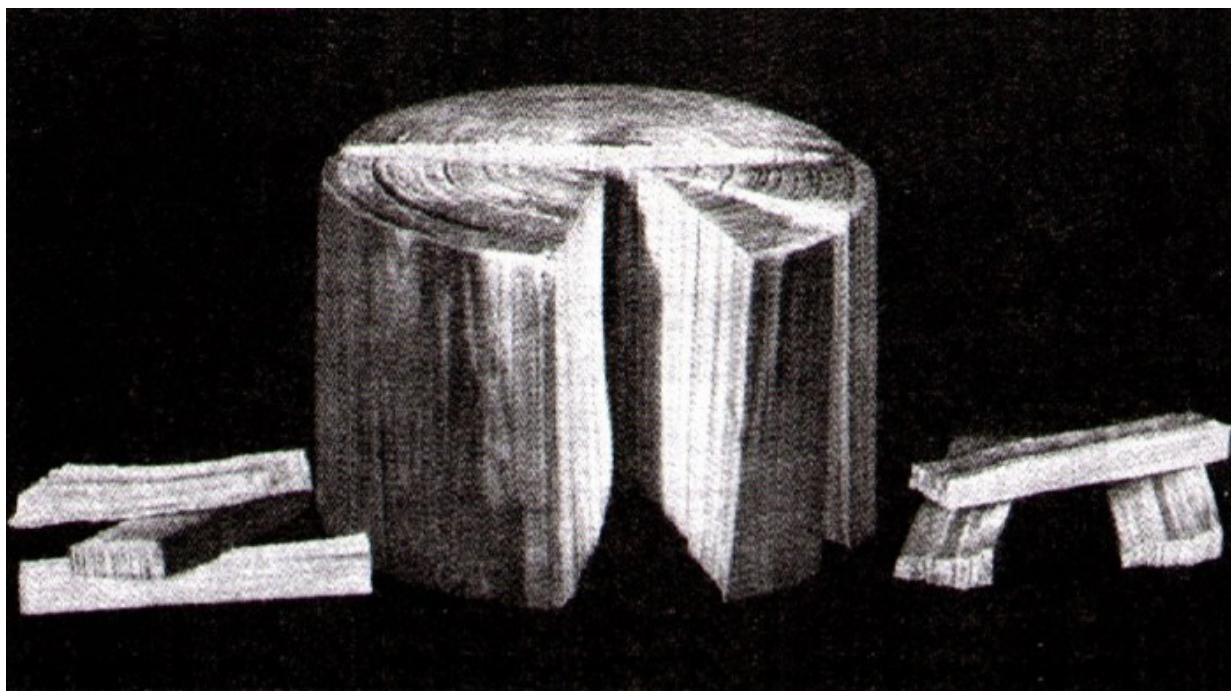
Ez a fénykép az Ausztriából ideszármazott Rappold József kádármestert ábrázolja családtagjai, segédje, és készítményei között.

A háttérben a szárítás céljából feltornyozott nyersdongák láthatók

Egy borvidéken - így Mórón is - a legfontosabb szakma a kádároké volt. 1938-ban nyolc kádár dolgozott a községben - közülük három Schindele. Egyik jó hírű mester Rappold József volt, aki az első világháború alatt települt ide Ausztriából, a Graz melletti Hardbergből. Szakmáját az itteni Balázsik mesternél tanulta. A szakma fogásait - és szerszámainak fiának adta át, tőle tudtam meg egyet-mást széleskörű tudásából.

Azt, hogy hogyan lehet hordót csinálni, azt egy görög filozófus az i. sz. előtti 394-334 között élt Spensippus ötlötte ki. Egyik kollégája, Diogenes lakásul is egy nagyobb hordót használt.

*Az első kép a tölgyfa-törzs felhasogatását mutatja. E rövid dongákból
sajtárok, díszhordócskák, kútvödrök készültek.*

A második fotó a kádár munkájának látványos fázisát szemlélteti.

A felül ideiglenesen összeabroncsozott dongák között tűz ég, a kádár kívül-belül vizes ronggyal nedvesíti őket.

A keletkező forró víz és gőz átjárja és megpuhítja a faanyagot, mely így alul egy csavarmenettel fokozatosan megfeszített drótkötéllel húzható össze.

A Fassbinder und Küferhandwerk c. tankönyvből.

Előtte, de még sokáig utána is állatok egészben lenyúzott bőrében szállították a folyékony áruféléket, ivóvizet. A régi hordók dongáit még a mogyoró rudakból szelt facsikkal kapcsolták, kötözték össze. (Kötözni = binden, innen a szakma német neve: Der Binder, amiből a magyar azonos értelmű pintér szó keletkezett.). A középkorban az uralkodók - többek között azon is versengtek, kinek a kádárai tudnak nagyobb hordót készíteni. A rekordot a Pfalzi választófejedelem „Heidelbergi” óriáshordója érte el (1750), melyben a jobbágysai által bortized címén leadott bort gyűjtötte össze. Ebből 300.000 üveget tudtak megtölteni.

A mi István királyunk az általa alapított kolostorok, apátságok birtokaira kádárokat is telepített. A szakma sokrétűvé való fejlődését a móri kádárok részére a Mária Terézia által 1763-ban kiadott céhszabályzat is igazolja. A német szövegben a Fassbinder = kádár mellett a Böttcher = kádkészítő, a Küfer = csöbör-dézsakészítő, a Büttner = puttonykészítő és a Schäffler = sajtárárkészítő megjelölés is olvasható.

A kádármester munkája az erdőben kezdődött. Az erdészeti vezetőjének kíséretében végigjárták az öreg tölgyeseket. A mester a neki megfelelő fákat kis baltácskájával megjelölte. Ezek törzsét aztán ledöntés után az erdei munkások a kapott utasításnak megfelelő méretre vágva szállították a kádár udvarába. A vágás mindig télen történt. A fák a fagyveszélyt úgy hárítják el, hogy víztartalmukat ilyenkor a minimálisra csökkentik, így a korhadást okozó gombák víz hiányában nem tudnak elszaporodni. A fatörzs-darabokat a kádár segédeivel vasékek beverésével szeletelte fel. Idővel megjelent ugyan a fűrészelt donga is, de a hasított értéke ennek háromszorosa volt!

Az egyenetlenségeket bárdal, majd lábakon álló nagy gyalun egyengették el. Ezekből a dongákból aztán több méter magas 4-5-6 szögű henger alakú tornyokat építettek. A tölgy egy-két évig így száradt, edződött. A kisebb-nagyobb dongákból

aztán a legkülönbébb faedényeket készítették a konyhai sótartótól a nagy hordóig, kádakat, puttonyokat, dézsákat, kútödröket, mustos-káposztás-húsos „standereket”, töltikéket, egy - és kétfülű sajtarokat, muszulókat és a lapos kármentőket. Még hosszadalmasabb lenne a kádárok által használt különféle gyaluk, vonókések, fűrészek, körzők, fúrók stb. megnevezése.

Ahol az edény könnyű súlya fontos - pl. puttony, kancsó esetében - ott a nehéz tölgy helyett a könnyű hárs, fűz is szóba jöhet. A kádár még ma is a régi mértékeket használja: a tíz és fél zoll magas dongákból a 14 literes, a 13 zoll magasakból pedig a 16 literes sajtarok készülnek. Az előző méretűt nem véletlenül mondtuk „Viertel-schaffel”-nek azaz „fertály sajtar”-nak (a viertel negyedét jelent), mert négy ilyen sajtar éppen egy akó, azaz 56 liter volt!

Egy borvidéken bizonyosan említést érdemelnek a régi űrmértékek. Egy akó (Eimer) = 40 pint (Mass) = 80 icce (Halbe) = 160 meszely (Seidel) = 56 liter. Ha őseink a kocsmában egy pint bort rendeltek, akkor 1,4 liter bort kaptak, ha egy iccét, akkor 7 decit, ha pedig egy meszelyt, akkor 3,5 decit.

A móri magyar háziasszonyok a fenyőfából készített mosódézsát használták, a németek a tölgyfából csonka kúp alakúra fabrikált zsírosvindőt. A „rajnai korsó” (8 literes volt) a borkezeléshez szükséges vegyi anyagok (zselatin, csersav, borkén stb.) oldásához kellett. Ennek mintegy egy cm. vastag dongáit rézabroncsok fogták össze. Ugyanígy a postai szállításra szánt 13,5 literes hordókat is, melyeket gyakran szép faragásokkal is díszítettek. Anyaguk szederfa volt. Az űrtartalom ez esetben azért volt így maximálva, mert a posta eddig a súlyhatárig vállalta a szállítást. A szüretelő lajt (5-6 hektoliter között) mindig hosszúkásabb, erősebb dongájú volt, mint a hasonló nagyságú boroshordó, és térfogata olyan nagy, mint egy szüretelőkád (Lesebottich). A présházban maradó kád viszont (Umwerf-bottich) két lajt tartalmát is befogadta, a nagyobb gazdáknak azonban akár 20 hektós kádjuk is volt.

A kocsmárosok és borkereskedők által használt 4-5 hektóliteres ún. transzport, azaz szállítóhordók anyaga többnyire vastag szelídgesztenye, tölgy, vagy szederfa volt. Előbbit a zsidó Mayer faanyag kereskedő hozatta Szlavóniából.

A hordó abroncsozása régen nem a kádár feladata volt. Ő a hordó két végén olyan vasabronccsal fogta össze a dongákat, mely nyitott volt. Egyik végén egy csavarszár, a másik végén pedig csavaranya volt. Így összecsavarozva szállította a vevő a hordót, vagy kádat a kovácshoz, s az a maga kovácsolta vasabroncsokat verte rá. Az ideiglenes abroncsok (Steckraf), aztán visszakerültek a kádárhoz. Később az ipar már nagyban gyártotta a különböző vastagságú és szélességű abroncsvasakat, melyeket a kádár a vasüzletben megvásárolhatott. Így az abroncsokkal is már ő maga láthatta el készítményeit.

Minden hordót egy - az Ipartestület által megbízott - kádár hitelesített, tüzes vasszámokkal beégetve az üres-és vízzel töltött hordó súlyát, a készítés évszámát és a hitelesítő sorszámát. Ezt a munkát a két világháború között Schindele Ferenc kádármester végezte. Az adatokat a vámnál is hitelesnek fogadták el.

A kovács

Der Schmied, der Schmied, der nimmt sein Hammer mit, ism.

Weil wenn Er will sein Rössel b'schlog'n,

Muss Er sein Hammer a' mittrog'n, ism.

A kovács magával viszi a kalapácsát, mert ha meg kell patkolnia a lovát, a kalapácsa vele kell legyen!

Lehet, hogy ez a dalocska kissé együgyűnek tűnik, de a dallamára járt táncot itt Móron mindenki ismerte és szerette!

Amíg egy kádárműhely helyét a feltornyozott félkész dongák jelezték, addig a kovácsműhelyhez közeledve a kalapácsok és az üllő ritmusos csengését hallhattuk.

Ő a falu ezermestere. Megvasalja a bognár által készített kocsit, kereket. Régen - mint azt a kádárról szóló részben olvashattuk, „megabrincsolta” a hordót és a kádat is. Öreg ajtók szétszedése során pedig a szegkovács által készített szegeket, csavarokat is megláthatjuk. A legnehezebb feladata a régi vasgyárakból félkész állapotban kikerülő kocsitengelyek készre kovácsolása volt. A tengely felizzítása,

fogóval történő forgatása az üllő felett, és gyors kalapálása meghaladta egy ember erejét. A mesternek még egy, de gyakran két másik segítő tudására, erejére is szüksége volt. Ezért szült így a kovács jelszava: Egy kovács nem kovács, két kovács egy fél és csak három egy egész kovács!

A szekér- és hordóvasaláson kívül a ló patkolás, ekevas-élezés is a feladat volt. Készített patkány, vagy menyétcsapdát, háromágú „vasmacskát” (Brunnkatz) a kútba esett vödör kihalászásához, vonyogót (Heurafer), amivel a paraszt a szénát, szalmát húzta ki a kazalból, acatkiszűrőt, ökörigához járomszeget, állatok tüzes vassal való megjelöléséhez „billogot”, hordók előredöntéséhez való csavaros emelőt, és a mezőgazdaságban akkor használatos mindenféle szerszámot.

A kovácsmesterség - a molnárral együtt - a legrégebbi szakmák közé tartozik. Nem csoda, hogy a német és angol nyelvterületen - egymással vetélkedve - toronymagasan vezet a Schmied és a Müller családnév. Már a régi germánok is félistenként tisztelték kovácsaikat, akik fegyvert és szerszámot adtak a kezükbe.

Érdekességgként még említsük meg, hogy miként a régi borbélynak a seborvoslást is meg kellett tanulniuk, ugyanígy a kovácscéhbe is régen csak azt vették be, aki a „baromorvoslást” is ismerte.

Móron 1932-ben 10, 1938-ban pedig 12 kovács dolgozott.

A kőműves

Mein Schatz ist e' Maurer, e' Maure Palier,	A szeretőm egy kőműves, egy kőműves pallér,
Er hat's mir verschprochen, er heirat ja mier.	Megígérte nekem, hogy feleségül vesz.
Hiets hat er mir g'heiret, jetzt bin ich sein Weib,	Most már elvett, már asszonya vagyok

Hiets sich ich mein Lebszeit kein Madel net
gleich!

Most már életemben lányhoz nem
hasonlítok.

Az első kőművesek itteni megjelenéséről órára pontos tudomásunk van. A zárdatemplom irodájában őrzött feljegyzés szerint⁷ 1696. május 17-én, délután 4 órakor kapucinus atyák és építőmesterek érkeztek ide Bécsből, hogy Hochburg Johanna grófnő végakarátát teljesítendő templomot és kolostort építsenek. A mesterek száma nem ismert, de az tény, hogy a templomot négy év alatt felépítették, és az 1701 nyarán fel is lett szentelve.

Egy 1745. évi püspöklátogatást rögzítő jegyzőkönyv Mórón 24 mesterembert sorol fel: 4 kőművest, 4 kádárt, 3 bognárt, 6 vargát, 1 tímárt, 1 asztalost, 1 nyergest, 1 sebészt, 1 kovácsot, 1 szabót és 1 serfőzőt.

A megyei levéltárban részletes feljegyzéseket olvashatunk a móri kőművesek nagy erőpróbájáról, a Lamberg-kastély építéséről. A móri, ondódi és zámolyi jobbágyok lebontották a kiszemelt területen álló épületeket. 1762 nyarán a tatai Fellner Jakab irányításával és Fasching Mátyás pallér felügyelete alatt 25-30 móri és máshonnan idehozott kőműves rakta a kastély falait, mely 1765-re készült el.

1787-ben a reformátusok templomának és paplakának felépítése adott munkát a móri kőműveseknek. De ez idő tájt több katonai jellegű épület elkészültéről is tudunk. A mai kenyérgyár helyén katonai törzskari épület, a szembeni temetőben löportorony és istálló épült (1776-80) a mai katolikus iskola helyén pedig a katonai kórház. 1790-ben lett készen városunk egyik nevezetessége, a „Láncos-kastély”. 1801-ben a Megye építtette a tiszti kvártélyt, 1811-ben épült a régebben „Zöldkastélynak” mondott Trauttenberg-kastély. 1820-ban a mai rendőrség helyén állott lovarda készült el. Az évszázad végén iskolák, a régóta esedékes községháza felépítése után a sok földrengéstől megrongált templomokat kellett lebontaniuk és újjáépíteniük: a zárda templom 1880-81-ben, a Kistemplom pedig 1889-92 között kapta meg mai alakját.

Arról, hogy céhet akartak volna szervezni, nincs tudomásunk. Az Ipartestület iratai is szűkszavúan szólnak e szakmáról. Valószínűleg e szervezetbe be sem lépve végezték munkájukat. Ha papíron nincs is nyomuk, de kezük munkáját lépten-nyomon láthatjuk: a sok szép templom, kastély, kápolna, a különböző alakban épített lakóházak, a sok gazdasági melléképület, mind az ő kezük munkáját dicséri. És végül ne felejtsük el egy borvidék legfontosabb építményeit, a prэшázakat és a borospincéket, ahol az európai hírű móri Ezerjó készült, érlelődött és ahonnan hódító útjára indult!

A Móri Ipartestületnek 1932-ben 7 kőműves tagja volt.

Az ács

Hui, hui, es friert mich,	Hui, Hui, én fázom,
Auf dem Fasching heiret ich,	Farsangkor férjhez megyek.
Heiret einen Zimmermann,	Férjhez megyek egy ácshoz,
Hat eine rote Hose an.	Piros nadrág van rajta.
Rote Hose, gelbe Schnir	Piros nadrág, sárga zsinór,
Komm mein Schatz und tanz mit mir!	Gyere kincsem, táncolj velem!
Tanz mit mir den Tschardasch aus,	Táncold el velem a csárdást,
Ist die ganze G'schichte aus!	Az egész esetnek vége van!

Mór lakosságának 1715. évi összeírásában a legnépesebb szakma ez volt. Már akkor négy ács: Tobias Kleczl, Gasparus Kauruder, Georg Reichenbach és Gregor Schmid tudott megélni a rohamosan népesedő faluban. Idetelepülő őseink többnyire a maguk készítette sártéglából saját kezűleg falazták fel házaikat, de a tető elkészítését mégis inkább szakemberre bízták. A kőművesekhez hasonlóan a megyei levéltár iratanyagában alig történik róluk említés, de munkájukat sem látjuk. A

te-tőgerendázat elkészítése után azt csakhamar elrejtik szemünk elől a tetőfedők: náddal, rozsszalmával, ritkábban zsindegyel. Ezt a hamar elkorhadó anyagot aztán a tetőcserép, majd a pala váltotta fel.

Rechnung für Zimmermann Arbeit

10. April 1915

Gastl Josef	10. April	bei 44 Jahren	2. 20.
jun. Gastl Josef	5. April	44	2. 20.
Zusammen Rechner			4. 40 f. l.

Gastl Josef

Rechnung

Wie die Gerechtigkeit der Expedition =
Gerechtigkeit der Gerechtigkeit?

Nur probier mal was fink?

Gastl Josef .... 45 Jahre .....
 Mutter Maria ... 45 Jahre ... zusammen 15. Jahre
 bei 44 Jahren?
 Di. Zahl ist zusammen 6. 40 Jahre

1915. monat Januar, Jan 31. Jan.

Josef Gastl. v. d.

Hartl József ácsmester két számlája:

Egyiken fiával együtt végzett kapujavítást (Tohr-reparatur),

*a másikon Móder Márton nevű szakmabelijével együtt egy faprés-
lábitó elkészítését (Press-miedell machunk) számlázta*

A tetőszerkezet felállítása nem sok időt vett igénybe, annál többet anyagának elkészítése. Régen gatterok - azaz keretfűrészek nem lévén, kézi bárdolással faragták a sok gerendát abból a fából, amit az építkező maga vágott ki télen az uraság erdejéből. Később már egy másik megoldás is adódott: a kész anyag már a „deszkás” zsidó lerakatában is kapható volt.

A Lamberg-uradalom rendtartásából ismert az, hogy a házat építő jobbágy jogosult volt ingyenes épületfára. Ezt a főerdész utalványozta ki, miután meggyőződött az igény jogosságáról.

A móri jobbágyzendülés után (1791.) azonban már csak pénzért kaphattak ősünk szalufának, gerendának vagy lécnak való faanyagot „és nem az régi tetszésük szerint!” - így szól a tulajdonos rendelkezése.

Az ácsok azonban nemcsak az épületek tetőszerkezetét készítették el, hanem a móri prэшázakban még ma is látható ún. „bálványprések” százait is.

Az ehhez szükséges faanyagot a múlt században még szinte érintetlen tölgyesek kínálták.

Akadtak bennük olyan faóriások - ahogyan édesapám visszaemlékezett legénykori munkájára - amelyeket úgy tudtak ledönteni, hogy a hosszú ún. „stájer-fűrész” alig egy arasznyit lehetett két embernek jobbra-balra húzni.

Herzog Károly Kossuth utcai egy méter széles nagy keretfűrészébe nem mindig fértek be ezek a hatalmas fatörzsek. Az ácsok aztán fűrészszel, szekercével kifaragták a mintegy 3,5 méteres alsó és az ötméteres felső présfát. Az utóbbit 4 erős láb tartotta. A préságy vagy préstányér nagy mérete miatt (110x90x15 cm) két

részből lett összeállítva. A felső présfa elején a csavaranya szerepét betöltő kádító (Miedel) helye lett kivésve. Ennek belső, menetes részébe került a csavarszár, az orsó (Spindl). Ez kivételesen nem tölgy, hanem nyílegyenes vadkörtefából készült. Ennek aljára erősítették a mintegy 1 m²-es fakeretet (Steinkranz), melyre nehezezként lapos köveket raktak. A cefrét magába fogadó kórus, a liba és a pap elkészítése ugyancsak az ácsok munkája volt. E hatalmas alkotást - éppúgy, mint az épületek tetőzetét - egyetlen vasszeg vagy csavar nélkül csinálták meg, a részeket összetartó szegek is fából készültek.

Kár, hogy ezeket az öreg préseket (a legrégebbi, amit láttam az 1770-es évszámot viselte) a présházak lebontása során szétszedik és felaprítva eltüzelik, pedig több tiszteletet és sajnálatot érdemelnének, hiszen nagy-, sőt dédapáinkat is szolgálták és ahogy régen gyakran hallhattuk: „Hosszú életük során már nagyon sok mennydörgést hallottak!”

1932-ben öt bejegyzett ácsmester dolgozott Móron. 1938-ban csak három ács tagja volt az Ipartestületnek.

A szabó

Stynder Lied N 1
W. N.
*Was ist der Ständer Fuß so
Laut so stark so tief so
wird so sehr so tief so
ist der Ständer so tief so
so stark so tief so tief so
so tief so tief so tief so*

Was hat der Schneider führ erste Braut?	Mi a szabó első menyasszonya?
Schenkt's frisch ein...	Töltsetek újra...
Ein ausgeschobte Büffelhaut	Egy kitömött bivalybőr!
Das ist den Schneider sein erste Braut!	Az a szabó első menyasszonya!
Schenkt's frisch ein	Töltsetek újra
Ein reines Glas mit Wein!	Egy tiszta poharat borral!

A cipészeket megelőzve legnépesebb ágazata volt a móri kisiparos társadalomnak: 1932-ben 24, 1938-ban pedig 20 szabómester dolgozott községünkben. Az idők folyamán ez a szakma is többfelé ágazott. Voltak külön köpönyeg-, szűr- és zubbonyszabók, de voltak az országos vásárookra dolgozó „vásár-mívesek” is. A „magyar” szabó a magyaros ízlésnek megfelelő egyszerűbb kivitelű ruhát varrta, a „német” szabó pedig a finomabb kivitelű német szabásút. A céhek világában csak az a céhbeli mester készíthetett női ruhát, aki ebből is remekelt. A móri szabók egy része a két világháború között az „Úriszabó” címet viselte - ők valóban az itteni „fliccerek” (így nevezték a nem parasztruhában járókat) igényeit elégítették ki.

Schwartz szabó cégtábláján az „Úri” jelző nem szerepelt, bár a „Székesfehérvár és Fejérvármegye ipara és Kereskedelme” c. szakkönyv (1938) annak titulálta. Rövid bemutatására e könyv vele foglalkozó kiemelését közölném: "Született 1896-ban Mórton. Ott tanulta iskoláit és ipari szakmáját. 1912-ben történt felszabadulása után több évig szerzett gyakorlatokat, míg 1919 októberében önálló lett. Műhelyét önmaga rendezte be. Azóta több tanulót szabadított fel. Elöljárója a móri Ipartestületnek. A világháború idején 1916-ban a 17. Honvédgyalogezredhez vonult be, részt vett a Gyimesi-, majd az Ojtozi- szorosban történő harcokban. A Császári és Királyi (K. u. K.) bronz - és a "háborús emlékérem" tulajdonosa."

A fentiekhez még néhány adat saját feljegyzéseiből: 1908. november elsején lett szabó tanulónak szerződtetve Schwartz Ignác nevű nagybácsijához. Egy év múlva unokaöccse is ott kezdte el a szakma elsajátítását, így már három Schwartz

dolgozott egy műhelyben. Felszabadult 1912. évben, november 10. napján. Tőle, valamint a hosszú időn át az inasként, majd segédként ott dolgozó Seidl Ferenctől, Ackermann Ferenctől és Sellei (korábban: Schwartz) Józseftől láttam és hallottam azt, hogy milyen volt az élet a 30-as és 40-es években egy szabóműhelyben.

A munka mennyisége mindig összefüggött a szürettel. Ha a tőkék gazdagon teremtek, több volt a pénz többek között egy új ruha elkészíttetéséhez is. A módosabb parasztok természetesen drágább ruhaanyagot (angol fésűsgyapjút, akkori elnevezéssel Kammgarnot, barna vagy fekete bársony anyagot) a szegényebbek olcsó pamutvásznat, az ún. zeiget vásároltak a rőfösnél, többnyire Farádi Józsefnél, akinél alkudni is lehetett majd utódainál, a „Rideg és Galambos” cégnél. A kereskedő már egyszeri ránézésre tudta, hogy mennyi szövetre, bélésre, klottra, kanavászra van szükség, mennyi gomb, csat és más „zugehör” kell hozzá.

A méretvétel (Massnehmen) után apám kiszabta a ruhát. Ezt a rendkívül pontos munkát is a szakmunkásiskolában és mestere műhelyében tanulta. Elvégezte 1935-ben a járás szabómesterei részére szervezett továbbképző tanfolyamot is. A kabátot, télikabátot - egyelőre csak férfccel - a segédek varrták össze, mert azt még próbálni kellett. Itt is csak a bal kabátújj került a helyére, a próbához ez is elegendő volt. Mivel Édesapámnak sok pusztavámi „kundschaftja” volt, szombat délután - mikor az ott lakó gazdák már otthon voltak - a karjára vett próbakész kabátokkal az „apostolok lován” kigyalogolt Pusztavámra, majd a próbákkal végezve újra csak gyalog haza Móra. A férc kihúzása után most már a végleges összevarrás következett. Ebben a kabátújjak precíz bevarrása volt a legnehezebb. A vasaláshoz többféle, erős tölgyfából készített sablonokat használtak.

A széles lakossági rétegek szegénysége a szabóműhelyben is megmutatkozott. Sokan csak foltot varrattak a szakadt, kilyukadt ruhájukra. Ezt a munkát azonban csak a harmadrangú, ún. foltozószabók végezték. Gyakori volt a napsütéstől kifakult ruhák kifordíttatása. Olykor nősülés előtt álló szegényebb legények hozták el apjuk megkímélt vőlegényruháját - melyet az csak évente kétszer: Húsvétkor és Karácsonykor vett elő a szekrényből. Apám ezt testükre igazította, kimosta, kivasalta. Így már elmehettek benne az esküvőjükre.

A legtöbb munka Húsvét és Karácsony előtt volt a szabóknál, a nyár viszont uborkaszezonnak számított. Az inasok három évig tanulták a szakmát. Ennek leteltével vizsgadarabot kellett készíteniük egy, az Ipartestület által kiküldött szabómester előtt. Ez többnyire a mestere által kiszabott kis nadrág vagy mellény volt. Íratlan szabály volt, hogy az úriszabók inasainak mindig egy fokkal jobb osztályzatot kellett adni, mint a közönséges mesterek tanulóinak.

A méretvétel, a szabás és a próba mindig a mester munkája volt. A darabok összevarrása, a vasalás a segédeké. Az inasok a kezdeti részmunkák után (gombfelvarrás, gomblyukkivarrás, férchúzás) után fokozatosan nehezebb feladatokat kaptak. Az ő munkájuk volt szombat délután, vagyis „Feirand”-kor (Feierabend = ünnep előtti este) a műhely összetakarítása és a „liferálás” (Lieforn = szállítani), azaz a kész ruhák hazavitele, melyet a várható borra való reményében szívesen megtettek.

A vándoriparosok

Az iparosokról szóló fejezet nem lenne teljes, ha nem említenénk meg az utcákban gyakran feltűnő vándoriparosokat. A drótostót hangos, valóban tótos ejtésű szavakat kiabálva hívta fel magára a háziasszonyok figyelmét: „Ván-é válámi drótozni-fótózni váló?” Az asszonyok szinte minden házból hoztak egy-két kilyukadt pléh-edényt, melyet ügyes, gyakorlott kézzel foltozott meg. Munkájáért némi pénzt, vagy élelmet egyaránt elfogadott.

A vándorüveges a hátán cipelt fatokban néhány kisebb, vagy közepes üvegtáblát - nagyobbakra az akkori kis ablakcskákhoz nem is volt szükség. A vándorköszörűsnek nem kellett kiabálással magára felhívni a figyelmet. Keréken guruló köszörűjével minden utcasarkon megállt, s a lábbal hajtott kövön elkezdett egy ócska kést köszörülni. A jól ismert hangra aztán a háziasszonyok máris hozták életlen késeiket, ollóikat a mesterhez. Gyakran a felesége is elkísérte, aki aztán elromlott esernyők javításával egészítette ki férje keresetét, mely néhány krajcárból, darab kenyérből vagy kis darabka szalonnából állt. E fejezetet a vándorköszörűs alábbi dalával zárom:

I' pin e' Schleiffe von Pariz	Köszörűs vagyok Párizsból
Schleif Messe, schleif Koppe	Köszörülök kést, köszörülök villát
Und Mädchen pis cum Noppel	És lányokat a köldökükig!

A kereskedelem

A móri németek idetelepülésének már első évtizedeiben is a falu kereskedelmét a zsidók tartották a kezükben. Megjelenésük első írásos nyomával őseinknek Károly császárhoz írott panaszlevelükben találkozunk, melyben az általuk robotban épített épületek közül a „zsidóházat” is felsorolták. Egy későbbi írás az uradalomnak fizetett bérleti díjak között az itt élő Hirschl zsidóét is említi, aki a pálinkafőzde és mészárszék évi árendájáért (bérletéért) 200 forintot - egy másik Hirschl pedig - aki az uraság házában lakik - az itteni bolt bérletéért évi 100 forintot fizetett.

Utódjának, Naftali Izsáknak 188 forintra emelt bérletösszegért az uraság a bolthasználaton felül a kizárólagos kereskedelem jogát is biztosította 1752-ben. Ugyanebben az időben a kereskedelem mellett a hamuzsír, - pálinka, - és szappanfőzés is zsidók kezében volt.

A Lamberg-kastély kiszemelt területén állott zsinagógájukat 1762-ben lebontották, helyette a zsidóbolt udvarán (a mai Vasút u. 1. sz. házának udvarán) építtetett újat számukra a földbirtokos.

1769-ben Lamberg, hogy a pálinkafőzde megemelt bérleti díját fizető zsidónak kedvében járjon, eltiltott 4 törkölyt felvásárló és abból pálinkát főző móri vállalkozót ennek folytatásától, s e jogot zsidó bérlőjének engedte át. Ő aztán monopol helyzetét kihasználva egy töke törköly árát a jobbágyok tiltakozása dacára az addigi 18 krajcárról 2 krajcára szorította le.

Miután Mária Terézia Mór számára évi négy vásár megtartását engedélyezte, a fellendülő kereskedelem zsidók további letelepedését hozta magával. 1785/86-ban a II. József által elrendelt népszámlálás már 21 zsidó család ittlétét mutatta ki. Boltja

ugyan csak egynek volt, a többiek házalók voltak, akik batyuba vagy zsákba csomagolt árujukkal házról házra járva kereskedtek. Ebből az időből ered a mi nyelvjárásunkban előforduló „Pinkel-jud”, vagyis „Batyus-zsidó” elnevezés. A szokásosnál nagyobb és finomabb jutából készített zsákot mi még ma is „Judensacknak”, vagyis „zsidózsáknak” mondjuk.

A zsidó kereskedők vallásuk előírásának megfelelően mindig is támogatták egymást, még akkor is, ha ezzel saját konkurenciájukat erősítették. Hogy ez a segélynyújtás szervezeten történhessen, már 1791-ben megalapították „Jótékonyági Egyesületüket”. Ennek alapszabályait a hatóságok 1831-ben erősítették meg. Tagjai nemcsak pénzkölcsönzéssel és hitelnyújtással, de élelmiszer - és gyógyszer juttatásával is egymás segítségére voltak.

Az 1848/49-es szabadságharcot - ezt becsületük védelmére el kell mondani - ha nem is fegyverrel a kezükben, de anyagilag kiemelkedően támogatták. A szabadságharc leverése után Haynauék a móri zsidókat 500 arany büntetéspénz azonnali lefizetésére kötelezték, a „rebellisek” iránti szimpátiájuk miatt.

A fejlődő kézművesipar, a szőlőtermesztés, az egyre nagyobb forgalmat lebonyolító vásárok és hetipiacok miatt gyorsan nőtt a város kereskedelmét uraló zsidók száma: ez az 1850. évi 333 főről 1869-re már 442 főre emelkedett. 1880-ban az itt élő zsidó és keresztény kereskedők között 18 szatócs, 2 zsibárus, 2 fakereskedő, egy termény- és egy borkereskedő volt. Hogy még a századfordulón is egyenlőségi jelet lehetett tenni a zsidó és a kereskedő szavak közé, azt igazolja édesapám elbeszélése. Ha szülei boltba küldték, s eközben az utcán valaki megkérdezte tőle „hová mész” nem is az volt a válasz, hogy a boltba, vagy bevásárolni, hanem: A zsidóhoz! Az is való, hogy kisebb haszonnal is megelégedtek, mint keresztény társaik. Utóbbiak, pl. 4 fillérért adták az élesztő dekáját, a zsidó 3 fillérért. A néhány fillér megspórolása reményében a német háziasszony szívesen ment a távolabb lakó zsidó boltoshoz - aki őt akár vasárnap délelőtt is kiszolgálta.

A móri kereskedők „fekete napja” 1918. november 3-ra virradó éjszaka volt. A csőcselék a frontról haza özönlő katonák egy csoportjával összefogva 24 - többnyire zsidó - boltos üzletét és lakását dúlta fel és fosztotta ki. A zsidók önsegélyező egyesülete most is működött. Egy szemtanúm¹² közlése szerint a zsidók

padlásablakaikból figyelték a boltokba behatoló fosztogatókat, s az ismerősök nevét feljegyezve könnyítették meg később a nyomozóhatóságok munkáját.

Érdekeik közös védelmére 1922-ben 68 móri kereskedő - ezúttal már zsidók és keresztények - az árú- és tőkehiány kiküszöbölése és anyagi érdekeik védelme céljából egyesületet hoztak létre. Ennek vezetői a zsidó Arnstein Ödön rövidáru- és Gippert György vaskereskedők voltak.

STEINER LÁZÁR ÉS FIA

MÓR

Magy. kir. dohányfőzőzsde, fűszer-, anyag- és festékkereskedése, gőzmalmi liszt főraktára.

Posta chek és ctering 33424. ALAPITTATOTT 1863. Interurban telefon 8. sz.

Nagymeltony Számla.

Tekintetes *Graf Lamberg Károly* részére.

VÉRTES MIKLÓS

VAS-, SZERSZÁM-, FŰSZER- ÉS LISZT-RAKTÁRA

MÓR (FEHÉRMEGYE)

Mór, 1915 Január /

MANDL MÓR FIA

ALAPITTATOTT 1844.

Számla

Nagymeltony Gróf Lamberg Károly részére.

Fizetendő Mórott. *Kemich úr*

POSZTÓ, NYÁRHOZÓMET.

RÖVID-, DISZMÓ-, SZÖVŐTTÁRU- ÉS KALAP-RAKTÁR

SIRKOSZORUK NAGY VÁLASZTÉKBAN

IFJ. WIESNER ISTVÁN

FŰSZER-, LISZT-, SÓ-, ÁSVÁNYVIZEK RAKTÁRA
M. KIR. KIS DOHÁNYTŐZSDE, BÉLYEG-, LŐPOR-,
LŐANYAG ÉS POSTAI ÉRTÉKCZIKKEK ELADÁSA
MOÓROTT.

lapoz.

SZÁMLA

Már. 1915. évi 31.

FLEISCHMANN GUSZTÁV

ÉPÜLETFA-KERESKEDESBŐL

Handwritten signature: J. Györfi-Hauser-féle Raktár Részletek

Néhány móri kereskedő számlájának fejléce az első világháború éveiből.

Az 1930-as és 40-es években megjelentetett „zsidótörvények” az itt élő zsidókat súlyosan érintették. A kereskedők boltjaikat, az iparosok műhelyüket, a földbirtokos zsidók ingatlanjaikat veszítették el. A Grünfeld testvérek Tárnokpusztán levő, az Auspitzok pedig Törösön fekvő több száz holdas birtokai állami kezelésbe kerültek. A föld egy részét kisbirtokosok vásárolták meg, más részek pedig házhelyek céljára lettek értékesítve.

Az itt maradt keresztény kereskedők életét az áruhiány és a jegyrendszer keserítette meg. A főbb élelmiszereket már csak jegyre adhatták, ha volt miből. A boltokban megjelentek a gyenge minőségű pótlanyagok: a gyarmati kávé helyébe a gyermekláncfű gyökeréből készült cikória pótkávé lépett, valódi tea helyett pedig a szeder, eper- és málnalevélből szárított Planta-tea. A textilanyagok közé műszálakat keverték. Jól emlékszem arra, hogy a Farádi-féle rőfösüzletben a tulajdonos és

szabómester édesapám milyen gyanakvóan nézték egy kis meggyújtott textildarabka égését. Annak lángját, szagát, hamuját vizsgálva próbálták a gyapot-gyapjú-műszál arányát megállapítani.

A szegény sorsú gyerekek között facipőket, az ún. „klumpákat” osztogatták ki, ezeket állítólag a háborútól keveset szenvedett hollandok ajándékozták.

A boltok sorsa 1945. március közepe után ugyanaz lett, mint volt 1918. november elején. A fosztogatók azonban ez alkalommal nem magyarul és nem németül beszéltek...

Hiányos lenne a móri kereskedelem bemutatása, ha nem emlékeznénk meg a móri országos kirakodó és állatvásárokról, és a hetipiacokról. A négy országos vásárt a következő napokon tartották meg: Szent György napján, április 24-én (Der Juehi-markt), a Szentháromság-vasárnapot követő hétfőn (június elején), a Rozália napot (szeptember 4.) magába foglaló hét hétfőjén (ez volt az ún. „babvásár”) és végül november 11-én a Márton-napi vásárt.

A kisiparosok és kiskereskedők a helypénz lefizetése után a szokott helyükön állíthatták fel sátraikat. A Vásártér északi oldalán, pl. a rőfösök, takácsok. Utóbbiak közül emeljük ki a móri és környező német falvak asszonyai által nagyon kedvelt „kékfestő” anyagokat készítő és árusító budapesti Goldberger, - a pápai Kluge, a székesfehérvári Fellmayer és Montskó cégeket. Itt árulták a készruhákat és a lábbelieket is.

Az idősebb móriak emlékezetét felfrissítendő néhány akkori iparost fel is sorolnék: a hordócsapokat, dugókat készítő Beck Imre faesztergályost, a két Répási kalapost, a Hornich - és Müller köteleseket, Marczer kosárfonót, a Gróf és Mayer szíjgyártókat, Viehmann és Magda mézeskalácsos- és gyertyaöntőket, Arnau kefekötőmestert.

A mai Radnóti iskola előtt álltak a „ringlispilek” - senki nem mondta körhintának! Ezek akkor még nem villany, hanem emberi erővel - pontosabban gyerekerővel működtek. A magasban lefektetett deszkákon körbejárva hajtották azt. Munkadíjuk az volt, hogy öt menet hajtása után egy menetet mehettek ők is.

Az első világháborús emlékmű előtt működtek az elmaradhatatlan céllövöldék és lacikonyhák. Itt-ott szerencsejátékosok próbálták a figyelmetlen jelentkezőket becsapni az „itt a piros, hol a piros?”, vagy a „páros - páratlan” játékkal. A második világháborús emlékmű helyén a fazekasok kínálták árujukat. A kastély előtti vadgesztenyefák árnyékában a móri és környékbeli kádárok vártak vevőkre. Ugyanitt a cigányoktól lehetett a fűzfából kivájt disznóforrázó- és kenyérdagasztó teknőket is megvenni.

A Vásártér utcától észak felé tartották az állatvásárokat¹³ ahol lovak, szarvasmarhák, malacok és süldők cseréltek gazdát. Az óvatosság itt is nagyon ajánlatos volt. A kistőgyű, tehát kevés tejet adó tehén tőgyét előzőleg csalánnal csapkodta meg az eladó, hogy az gyulladásba jöjjön, és ezáltal megnagyobbodjon, megduzzadjon. A rúgós lovat pálinkába mártott kenyérdarabokkal kábították el. A kehecskét rövid ideig ható gyógynövény-főzettel leplezték.

A nagy értéket képviselő állatok vételét-eladását hosszas alkudozás előzte meg. Ennek végét a kézfogás jelezte. A sikeres üzletre egy közeli kocsmába áldomást ittak - ezt a németajkúak is, saját kifejezésük erre nem lévén, az „ádomás” alakban ejtették ki. Arról is sokszor hallhattunk, hogy az eladó a vételárat mindjárt el is itta, vagy elkártyázta. Az állatorvos passzust adott az állatról, ez nemcsak annak egészséges voltát, de egyben a tulajdonjogot is igazolta. Ha az eladás súlyra történt, a jószágot a Rákóczi utcai kápolna mellett, vagy a mai autóbusz-pályaudvar helyén állott községi hídmérlegen le is lehetett mázsáztatni.

A vásárok napján a boltok is nyújtott idejű nyitva tartással várták a vevőket. Itt is többnyire hosszas alkudozások után nyúlt a vevő a pénztárcájáért. A szegényebb nők alsószoknyájuk zsebéből vették elő a zsebkendő sarkába kötött krajcárjaikat. Ezt a „rejtekhelyet” joggal vélték biztonságosnak a zsebtolvajoktól. Ritkán, de időnként mégis előkerült egy aranypénz is a fizetés során. A sok hamisítvány miatt a boltos, - jobb helyeken a pénztárosnő (ahogy akkoriban mondták a „kaszirő”) gyanakodva szemlélte az érmét, többször is a pénztár márványfelületére dobva figyelte annak csengését. A legbiztosabb azonban a fogpróba volt: erélyes ráharapás nyoma meglátszott a puha aranyon, a kemény rézből készült hamisítványon viszont nem.

A harmincas évek még nagyon szerény gépjármű-üzemanyag szükségletét két fűszerkereskedő elégítette ki: Schmidt Ignác a „Mobil”, Glatz Gusztáv pedig a „Fanto” cég kis földbeásott tartályából egy apró kéziszivattyúval pumpálta ki a kért mennyiségű benzint.

Aki manapság a csillogó szupermarketekben a polcsorok között tolja végig a bevásárló kocsiját, el sem tudja képzelni, hogy milyen volt a két világháború között egy fűszerkereskedés. Az üzlet többnyire a boltos lakóházának utcára nyíló helyiségében volt. A legtöbb boltban a fűszerek, élelmiszerek mellett háztartási cikkek, vegyi- és papíráruk is kaphatók voltak. A lakásban vagy a raktárban tartózkodó boltost az ajtó fölé szerelt csengő figyelmeztette, hogy vevő lépett be. A ma általános előrecsomagolás ismeretlen volt. A boltos a vevő igényei szerint mérte ki a zsákból az egyszeri sütéshez éppen elegendő cukrot, vagy az egy-két kiló lisztet. A kúpalakú „staneclit” pillanatok alatt sodorta össze a kiolvasott újságpapírból. A raktárban fekvő, csapra vert hordókból a vevő által hozott üvegbe csorgatta a petróleumot vagy az ecetet. A mi családuk is egy ilyen, a kiürülés után eladott petróleumos fahordóban gyűjtötte össze a mosáshoz szükséges esővizet, melybe a fahamut is beletettük.

A mai pénztárgépet a boltos füle mögé dugott ceruzadarabka helyettesítette. A vevők többsége készpénzzel fizetett, de létezett a vásárlási könyvecske is. Ezeket a havi fizetést élvező vevőinek adta ki a boltos, a hóközben történt vásárlásokat bejegyezte, aztán a fizetési napot követően a vevő egy összegben kifizette tartozását.

A boltos érthetően a készpénzt (rövidítve mindenki „kápé”-nek mondta) részesítette előnyben. Éppen ezért fogadta örömmel a móriak kedvelt fűszerese, Glatz Guszti bácsi is a hozzá betérő öreg kapucinust, páter Severint, aki bejelentette, hogy a zárda részére nagyobb vásárlást szeretne eszközölni, és „kápé” fog fizetni. Mindkettő osztrák származású volt (Gusztai bácsi az első világháború után a Burgenlandi Oberwartból - Felsőőrből - települt ide). Tökéletesen beszéltek a bécsi dialektust és egyformán rosszul „peszéltek matyarul”. A boltos összeadva a számlát, boldogan tartotta markát a szerzetes elé. Ő azonban készpénz helyett a vásárlási könyvecskéjét húzta elő a zsebéből, s adta át neki e szavakkal: Kérem peírni! - ő a kp-t így értette.

Az első világháború végétől boltjának 1948. évi államosításáig a móriak kedvelt fűszerese volt Glatz Guszti bácsi.

A fotón Piactéri boltja előtt láthatjuk, jobbján azonos nevű fiával. A bolt lépcsőjén egy kis mezítlábas „Kundschaft” azaz vevő áll.

Történjen végül említés a rég letűnt világ vándorkereskedőiről is, akik egy sovány gebe által húzott ócska kocsijukon, gyakran énekelve hívták fel magukra a figyelmet. Az ócskavas gyűjtő zsidó énekének, pl. ez volt a refrénje:

„Törött fazék, rozsdás vas van a kóbi szekerén,

A kóbi meg a felesége ül a tetején...”

Egy másik vándorkereskedő a „Tollért, rongyért poharat adok” kiáltozással egyben csereáruját is jelezte. Cigányasszonyok hatalmas batyukkal a vállukon kiabáltak be a házakba: „Ván é toll eladó?”

A gyakran jelentkező gelencsérek (cserépedénnyel kereskedők) is többnyire csere útján adtak túl portékájukon: az agyagedény ára a beletölthető kenyérgabonával volt azonos. A mázas edényeket viszont már kétszer kell kellett megtölteni. A bakonyi falvakból jött mészégetők is hangos „meszet - meszet!” kiáltásokkal hajtottak végig az utcán. A móriak tőlük vásárolták az épületeik bemeszeléséhez és szőlőik permetezéséhez szükséges égetett meszet. A háromkerekű triciklin csengőjüket rázó fagylaltosok, vagy a megye déli részéből érkező dinnyések megjelentését mi, gyerekek lestük izgalommal. A dinnye hűtése a pincében, vagy a kútba való leeresztéssel történt.